

L'OBRA DEL PROFESSOR JOAN MALUQUER DE MOTES A TORNABOUS: HISTÒRIA D'UN PROJECTE ARQUEOLÒGIC

MIQUEL CURA

Servei d'Arqueologia. Diputació de Castelló

Quan el dia 6 de juny de l'any 1986 vaig retornar de França, no podia ser una data més adient, en permetre'm arribar a l'homenatge que es dedicava al professor Joan Maluquer de Motes en el marc del 7è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, ocasió que permetia retrobar-nos, després d'alguns anys, sobretot tenint en compte que una altra trobada prevista a Perpinyà amb motiu de la Festa de Primavera de l'Institut Arqueologia i Prehistòria, no havia tingut lloc a conseqüència del greu atac d'apoplexia que l'afectà dos dies abans. El doctor Maluquer no solament esdevé el mestre en reconeixença per les ensenyances rebudes, sinó també honorat per brindar-me el privilegi de la seva amistat, tot plegat una relació directa al llarg de més de vint anys d'on resulta obvi que la seva personalitat m'hagi marcat en diversos aspectes.

D'ací que, quan el Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la seva Universitat, em demanà la col·laboració per a aquest homenatge a la seva figura, em sentís poc motivat atès el record d'algunes imatges i de determinades actituds, però si finalment he acceptat serà motivat sobretot per un cert pragmatisme, ja que val més l'oportunitat d'un reconeixement encara que tardà, a la incertesa de continuar prolongant aquest deute obligat. Amb tot, a l'hora d'escriure aquesta petita contribució, tampoc em resulta gens fàcil com un podria creure, sobretot si se m'encomana d'exposar la seva tasca al jaciment del Molí d'Espígol, pel fet d'haver-la malauradament deixat incompleta; i també per la meua renúncia vers actituds afalagadores, malgrat que aquestes resulten habituals en els homenatges, fins al punt que acaben des-

dibuixant la realitat i en conseqüència obren la porta a tot tipus de comentaris. Per tant, intentaré des de la sinceritat reproduir una de les seves ensenyances: l'honradesa; tot procurant ser el màxim d'equànim al descriure aquelles circumstàncies que en gran part condicionaren els resultats de la seva obra.

El doctor Maluquer sempre havia mostrat gran interès vers la problemàtica del món pre-romà a Catalunya i en particular entorn "els ilergets", condicionat pels seus orígens familiars. No obstant això, a excepció d'aquella intervenció puntual a la cala estratigràfica de La Pedrera, portada a terme a finals de la dècada dels cinquanta, no havia tingut possibilitats reals d'assumir una excavació amb continuïtat. L'ocasió se li presentaria l'any 1971, ja que un any abans el director del Museu Diocesà de Solsona, mossèn Antoni Llorens i Soler, havia iniciat les excavacions arqueològiques a un nou jaciment —el Molí d'Espígol a Tornabous—, el qual es mostrava des d'un principi interessant per les seves característiques topogràfiques al tractar-se d'un jaciment ubicat en zona plana, així com pel fet d'oferir una riquesa en materials inusual. Però malgrat tot, el mossèn es trobava limitat per continuar les excavacions, al ser conscient de les seves limitacions, tant en coneixences arqueològiques com pel fet de no disposar d'uns mitjans econòmics necessaris. Motius que l'obligaren a demanar la col·laboració al doctor Maluquer, per tal d'assegurar-se amb escreix la vàlua científica i d'altra banda alleugerir, encara que amb dificultats, les despeses.

Les limitacions pressupostàries obligaren el doctor Maluquer a formar un petit equip integrat per Vicens Baldellou, Emili Junyent i jo mateix, que ens allotjà a la seva casa d'Artesa de Segre durant aquella campanya del mes de juliol de

1971. Ja no cal dir que aquella campanya estigué plena d'anècdotes i llargues converses de sobretaula. Però en un principi els treballs de camp es presentaven negatius per a l'equip de l'Institut, malgrat desenvolupar tota una planificació de quadrícules segons la metodologia emprada a l'època, mentre que en el sector del costat mossèn Llorens amb dos obrers tot resseguint les parets s'omplia de materials. Així que finalment es decidí que l'afortunat mossèn passés a ocupar-se de rentar els materials a l'ombra de la masia propera dels Ribalta, mentre que el nostre equip passaria a excavar en el seu sector. Aquesta circumstància, que es podria considerar simplement anecdòtica, comportaria més tard els primers enfrontaments entre ambdós directors, ja que el mossèn, en rentar els materials els reclassificava segons els seus criteris sense tenir en compte les anotacions de l'equip excavador, fet del qual no ens n'adonarem fins que acabà la intervenció. A més, un cop finalitzada, mossèn Llorens en començà una de nova pel seu compte durant el mes d'octubre, sense tenir la gentilesa de comunicar-ho i que aleshores ja es va costejar, provocant així el trencament definitiu de la col·laboració.

Així doncs, caldrà tenir present respecte a la memòria d'aquella campanya publicada a la revista *Pyrenae* número 7, que aquesta respon a les anotacions dels excavadors i per tant resulta difícilment relacionable amb les anotacions que presenten els materials conservats al Museu de Solsona.

Mossèn Llorens encara va fer una darrera campanya l'any 1972, i finalment redactà una memòria, que no arribaria a publicar-se, de totes les intervencions. Malgrat tot, aquest document, encara que ofereix deficiències des de la perspectiva científica, no deixa de ser interessant ja que documenta bé els materials, això sí, seguint els seus propis criteris. Es tracta d'un treball en la línia de les memòries d'excavacions dels anys vint, pel fet que mossèn Llorens gaudia també d'aquella murrieria del *clerigus solsonensis* –denominació emprada ja per Bosch Gimpera en els seus enfrontaments amb mossèn Joan Serra i Vilaró– ja que els permetia captar amb gran facilitat les ensenyances i comentaris, per adequar-les més tard en innovadores propostes, fins al punt que fou el primer a adonar-se de la presència important d'àmfores ebusitanes respecte a les grecoitàliques, fet que en principi es contraposava a la gran quantitat de ceràmiques de vernís negre que també apareixien en el jaciment. Però sens dubte, el gran mèrit d'aquest capellà rau en la pacient tas-

ca de reconstrucció de molts vasos ceràmics, deixant per al seu museu una de les millors col·leccions ibèriques i de vaixel·la de vernís negre de què avui disposa l'arqueologia catalana.

Després de la primera experiència a Tornabous, el doctor Maluquer iniciaria altres intervencions com les excavacions de Margalef el desembre de l'any 1973, però ja sense continuïtat perquè l'any següent fou nomenat Comissari General d'Excavacions Arqueològiques a Madrid, sent un dels seus primers objectius la compra per part del Ministeri del jaciment del Molí d'Espígol. A partir de l'any 1975, reprendrà les excavacions a Tornabous, que es perllongaran durant deu anys, aprofitant la seva estada estiuenca a Artesa de Segre. Al llarg d'aquestes deu campanyes d'excavacions passaran pel jaciment tota una plèiade d'alumnes seus, i des de 1976 comptaria amb l'estreta col·laboració del professor Ramon Pallarés i Comas.

Però al llarg d'aquest període es donaran tot un conjunt de noves circumstàncies que afectaran negativament els resultats de les excavacions a Tornabous. En primer lloc, queden condicionades per la pròpia personalitat del doctor Maluquer, que desitjós de convertir el jaciment en un futur parc arqueològic en terres lleidatanes, orienta les excavacions a obrir ràpidament la màxima superfície del jaciment, a fi de comprometre definitivament les administracions en aquest projecte. Estratagema que en bona part implicava òbviament un perjudici als criteris metodològics; que es veuria agreujada, a més, per altres circumstàncies conjunturals, com serà sobretot el fet d'accedir a la Subdirecció General de Arqueología que de nou li representava nova residència a Madrid, tot i que des d'aquesta posició privilegiada se li obrien noves perspectives arqueològiques en l'àmbit estatal, que es plasmaren amb l'inici l'any 1978 de les excavacions al santuari-palau de Cancho Roano a Zalamea, les quals li permetien endinsar-se en la problemàtica del món tartessí, que sempre havia estat una constant en la seva investigació teòrica. Així, més tard, l'any 1984, també reprendrà els treballs a Cortes de Navarra. Excavacions arqueològiques totes elles amb continuïtat i dedicació, que solament es veuran interrompudes durant dos anys a causa del seu estat de salut, però que va reprendre tot just va sentir-se lleugerament recuperat, fins que morí a Artesa de Segre l'any 1988, precisament dos dies després d'haver acabat la campanya de Cortes. Amb aquesta activitat desplegada, era doncs evident que la posada al dia de les investigacions a Tornabous es ressentissin, i cal tenir en compte que progressivament, anava disminuint també l'activitat del professor Pallarés,

afectat durant anys per un greu procés patològic que culmina amb la seva mort el 1992.

La meua arribada l'any 1986 coincidia just amb el moment en què el doctor Maluquer se sentia recuperat, fet que l'incentivà a reordenar la continuïtat dels treballs a Tornabous a fi de completar el seu ambiciós projecte. Però per a aquest objectiu li calia portar a terme una llarga intervenció de consolidació de les restes per tal de poder obrir el jaciment al públic, així com potenciar *in situ* la creació del museu monogràfic, fet aquest darrer que implicava també posar en ordre tots els materials dels deu anys d'intervencions. Dissortadament, tan sols vaig poder treballar la campanya de 1987 amb ell, i la seva mort acabaria privant-me de moltes orientacions i coneixences que haguessin estat de gran utilitat davant el gran volum de materials per revisar, ja que la seva immensa majoria encara es trobaven a l'interior de les bosses de plàstic procedents directament de les excavacions; resultant, per aquest motiu, una tasca on ben poca informació se'n podia treure, ja que els criteris de documentació dels diferents conjunts de materials no eren uniformes, sinó que responien als criteris subjectius de cada equip d'excavadors i per tant diferents per a cada sondeig i campanya.

Privat de les seves necessàries orientacions, prosseguiren els treballs al Molí d'Espígol, tot adoptant també l'estratagema consistent a excavar el primer nivell conservat de cada estança a mida que es consolidaven les parets i obrir aquells espais que s'havien deixat intactes en determinades zones, sota el pretext de donar més uniformitat a l'àrea excavada. Aquesta tasca desenvolupada fins a l'any 1994 ens va permetre obtenir una visió més completa del Molí d'Espígol, que es plasmà en la confecció de la nostra tesi doctoral presentada l'any 1996. Així, els nostres treballs venien a completar l'obra no publicada del doctor Maluquer, ja que la bibliografia sobre el jaciment resultava escadussera, en comptar solament amb la intervenció ja mencionada de l'any 1971, una *Guia del Jaciment* publicada per la Generalitat de Catalunya l'any 1986, tot afegint algunes informacions específiques dintre la publicació sobre arquitectura i urbanisme ibèrics a Catalunya (1986).

Precisament són en aquestes dues darreres publicacions esmentades on trobem una altra de les peculiaritats específiques de l'obra científica del doctor Maluquer: la seva gran capacitat de síntesi. De fet hom pot comprovar per tot el que s'ha exposat anteriorment, que seran sobretot les estructures arquitectòniques les que descriu més

acuradament: la muralla, la disposició del traçat urbanístic i la descoberta d'un edifici amb una porta flanquejada per dues bases de pedra per a columnes, que constituïa el conegut com a edifici singular, en no poder especificar amb claredat si la seva funcionalitat responia a un temple, edifici públic o residencial, però era evident que la seva proposta s'obria a l'actual moda interpretativa sobre les estructures de poder. Per al doctor Maluquer, existirien al Molí d'Espígol cinc fases constructives: I, que responia a la destrucció del poblat que ell atribuïa a la conquesta romana de l'any 218 aC, tot identificant-lo amb l'antiga ciutat d'Athanagia, "capital dels ilergets;" II, es desenvolupava al llarg del segle III aC; III, equivalia al segle IV aC on tenia lloc la urbanització del carrer principal i la construcció de l'edifici singular; IV, corresponent a la construcció de la muralla, tot advertint que amb anterioritat existiria un establiment dels Camps d'Urnes, que equivaldria a la seva fase V.

Era doncs evident que totes aquestes aportacions ens havien de condicionar durant les primeres campanyes, i més en trobar-nos privats d'un interlocutor per tal de debatre les noves constatacions que progressivament es reconeixien, sobretot en relació amb l'estudi dels materials apareguts, i que forçosament vindrien a modificar les valoracions interpretatives amb referència als marcs cronològics. Els nostres treballs aportaren com a novetats més significatives la localització d'una segona muralla dotada d'una torre rectangular, muralla que discorre per darrere de la primera, i que, no obstant això, és més tardana que aquella; una altra possible tercera muralla amb fossat per tal de protegir el barri d'extramurs; la localització de la porta oest en la primera muralla; així com la probable identificació d'un espai de culte, que hem hagut de deixar inacabat.

Amb tot, ens trobem al Molí d'Espígol com en la majoria dels jaciments poblacionals d'aquest període amb la problemàtica de la valoració cronològica a partir de les ceràmiques importades, pel fet de diferenciar-ne una etapa antiga representada pels vasos d'estil àtic, i una etapa moderna amb les ceràmiques de vernís negre tant de produccions regionals de Roses com importacions itàliques, que delimiten totes elles un marc entre final del segle V aC a principi del segle II aC, però amb la dificultat d'establir els límits entre ambdues. De fet aquesta problemàtica repercuteix a l'hora de la valoració estratigràfica en sobreposar-se les diferents estructures constructives i determinar unes fases que, d'altra banda, no són uniformes per a tot el jaciment.

Per tant, en l'estat actual dels coneixements, l'evolució del jaciment resulta molt més complexa, ja que la superfície del poblat fou rebaixada als anys cinquanta en un intent per aprofitar-lo per a les activitats agrícoles, fet que afectà desigualment les restes conservades; per aquest motiu, en determinats sectors s'arriben a identificar estructures dels segles II-I aC, si bé hom pot establir que el conjunt excavat mostra una continuïtat manifesta a partir del primer terç del segle II aC, amb un incendi i destrucció de determinats edificis poc després de l'any 210 aC, trobant-se en vigència la segona muralla. Serà doncs en un moment indeterminat probablement al llarg de la segona meitat del segle IV aC quan tindria lloc la planificació urbanística que avui coneixem, després d'una important operació de terraplenament en la superfície del poblat. Quedaria per a una altra fase anterior la construcció de la primera muralla tal com assenyalava el doctor Maluquer, malgrat que ell no n'arribà a trobar la solera. Mentre que no podem confirmar de moment cap indicatiu en relació amb la suposada fase pertanyent als Camps d'Urnes.

Però la importància d'aquest jaciment radica sobretot en la interpretació de la seva funcionalitat, ja que surt dels paràmetres habituals d'altres centres poblacionals. Segons el nostre entendre, no es tracta d'un hàbitat estable en el sentit de la continuïtat quotidiana on tenen lloc les diverses activitats domèstiques, sinó que es planifica probablement al llarg del segle IV aC com un "centre de cohesió social", al conjugar tres importants components: una possible àrea sacra ubicada enmig del recinte emmurallat; un nucli habitacional entorn de la mansió senyorial (aquesta és per a nosaltres la funció de l'edifici singular, incloent-hi totes les dependències que formen la seva illa) en relació amb el carrer principal; i un ampli conjunt de dependències molt uniformes que ocupen les posicions perifèriques en

la resta del jaciment i que estarien destinades a ocupacions de caràcter temporal. Un model que esdevé molt complex i difícil de definir amb un determinat nom, però que trobaríem anacrònicament en els *kars* o *kalla* de les poblacions berbers del nord d'Àfrica, recintes fortificats, centres polítics i religiosos de les cabiles nòmades que fins avui estaven destinades a resguardar les seves pertinences, excedents i complien una important funció de mercat no solament en l'estricta aspecte econòmic sinó també en totes les commutacions d'ordre social que aquests impliquen.

Totes aquestes novetats arqueològiques i suggeriments interpretatius que ens ofereix el Molí d'Espígol, difícilment haurien estat en l'actualitat possibles si abans no hagués existit una intuïció professional sobre la vàlua històrica i arqueològica del jaciment, juntament amb una ferma voluntat per part del doctor Maluquer de tirar endavant un projecte. Objectiu que durant vuit anys he intentat prosseguir malgrat totes les limitacions i els entrebancs politicoadministratius, que dissortadament han acabat per aturar-lo arqueològicament sota el pretext de desenvolupar una molt discutible gestió del patrimoni. De fet, feia anys que ja es detectava certa voluntat de renúncia, que es plasmà en el moment que van obligar-me a dipositar els materials de Tornabous per omplir el recent creat Museu de Tàrraga. Per tant en aquestes actuals condicions solament em resta l'esperança que algun dia arribin noves directrius polítiques més clarividents, en tant que compromeses a assumir el projecte global del doctor Maluquer, precisament per ser un projecte integrador que contemplava, ja fa vint-i-cinc anys, el desenvolupament de la investigació complementada amb el vessant social, on la visita de les ruïnes s'acompanyés pel seu museu monogràfic. Vessant aquest al qual l'arqueologia es troba avui necessàriament abocada.